

PHASELIS

Disiplinlerarası Akdeniz Araştırmaları Dergisi
Journal of Interdisciplinary Mediterranean Studies

Issue IV (2018)

Kuzey Lydia'da Lykos Vadisi'nin Tarihsel Coğrafyası

Historical Geography of the Lycus Valley in Northern Lydia

Esen ÖĞÜŞ

The entire contents of this journal, *Phaselis: Journal of Interdisciplinary Mediterranean Studies*, is open to users and it is an 'open access' journal. Users are able to read the full texts, to download, to copy, print and distribute without obtaining the permission of the editor and author(s). However, all references to the articles published in the e-journal *Phaselis* are to indicate through reference the source of the citation from this journal.

Phaselis: Journal of Interdisciplinary Mediterranean Studies is a peer-reviewed journal and the articles which have had their peer reviewing process completed will be published on the web-site (journal.phaselis.org) in the year of the journal's issue (e.g. Issue III: January-December 2017). At the end of December 2017 the year's issue is completed and Issue IV: January-December 2018 will begin.

Responsibility for the articles published in this journal remains with the authors.

Citation E. Öğüş, "Kuzey Lydia'da Lykos Vadisi'nin Tarihsel Coğrafyası". *Phaselis* IV (2018) 325-342.
<http://dx.doi.org/10.18367/Pha.18019>

Received Date: 15.10.2018 | Acceptance Date: 29.10.2018

Online Publication Date: 12.11.2018

Editing Phaselis Research Project
www.phaselis.org

Kuzey Lydia'da Lykos Vadisi'nin Tarihsel Coğrafyası

Historical Geography of the Lycus Valley in Northern Lydia

Esen ÖĞÜŞ*

Öz: Kuzey Lydia'daki, güneydoğusunda Sardeis, kuzeybatısında ise Pergamon kentleri arasında bulunan Lykos (Gördük Çayı) Vadisi'nin kentleşme tarihi cevaplanmamış birçok soruyu beraberinde getirir. Bu makale, bölgenin ve buradaki küçük ölçekli bir kent olan Apollonis'in Akhamenid Dönemi'nden Geç Roma'ya kadar izlediği kentleşme sürecine tarihsel veriler ve yazıtlar ışığında odaklanacak, özellikle de Hellenistik Dönem'e vurgu yaparak, bölgenin bu dönemde Attalidler ve Seleukoslar arasında neden ve nasıl bir güç çekişmesine sahne olduğunu inceleyecektir. Apollonis'e yoğunlaşılmasının sebebi, burada sistematik yüzey araştırması veya kazı yapılmamış olmasının yanı sıra, burası gibi ana yolların dışında ve kırsalda kalmış olan kentlerin bile Hellenistik kentleşme politikalarına sahne olmasının sebeplerinin sorgulanması gerekliliğidir. Bununla birlikte, bölgedeki yazıtlardan bilinen, ancak yerleri kesin olarak anlaşılamamış yerleşmelerin varlığına dikkat çekilerek, yüzey araştırması veya kazı çalışmalarından çıkabilecek muhtemel sonuçlara değinilecektir.

Anahtar sözcükler: Lykos Vadisi, Apollonis, Kentleşme, Attalidler, Seleukoslar

Abstract: This article focuses on the historical geography of Lycus Valley (Gorduk) in western Asia Minor that lies in between Sardis in its southeast and Pergamon in the northwest. The article aims to discuss the history of urbanization in the area — especially the small settlement of Apollonis — from the Achaemenid through the Late Roman periods. Particular attention is given to the Hellenistic period, when the area perpetually changed hands between the Attalid and Seleucid Kingdoms. The reason why the article focuses on the site of Apollonis is not only because this site has so far been little studied, but there is also the need to explore the reasons why such small sites that are not necessarily on the main routes came to be a subject of urbanism policies of the Hellenistic Kingdoms. Further archaeological research in the area would confirm the location of settlements known from inscriptions, and illuminate the strategic importance of the region, especially for the Hellenistic kingdoms.

Keywords: Lycus Valley, Apollonis, Urbanization, Attalids, Seleucids

Hellenistik Dönem başta olmak üzere antikçağda birçok krallık arasında el değiştiren ve zengin bir tarihsel kültüre sahip olan Kuzey Lydia'da araştırılmayı bekleyen antik kentlerin varlığı ve bölgedeki kentleşme modelleri ve süreci birtakım tarihsel soruları akla getirmektedir. Özellikle, Aspendos Dağı'nın (Yunt dağı) güneydoğu eteklerinden aşağıya doğru akan Hermos (Gediz) nehrinin bir kolu olan Lykos (Gördük Çayı) havzasındaki Thyateira (Akhisar), Attaleia (Selçikli), Gördük Kale ve Apollonis (Konurca Kalesi) yerleşmelerinden Thyateira dışındakiler ana antik yollardan uzakta kaldığından göreceli olarak daha az araştırılmıştır.

Bu makale, Kuzey Lydia'da Lykos Vadisi'nin Akhamenidler Dönemi'nden başlayıp Geç Roma'ya uzanan dönemde geçirdiği kentleşme sürecini tartışmak amacıyla, daha önce kazılmamış,

* Dr., Austin Peay State University, Foreign Languages and Literature, Clarksville, TN, A.B.D., esenogus@hotmail.com

az bilinen ve bugün bir höyük görünümündeki bir yerleşme olan Apollonis kentinin tarihine odaklanacaktır (Fig. 1). Öncelikle bölgede Pers varlığının kanıtları sunulacak, daha sonra da bölgenin Hellenistik Dönem’de geçirdiği kentleşme aşamaları incelenecektir. Bazı kentlerin kuruluş sebepleri, ana güzergahlarda bulunmaları veya askeri-stratejik konumları sebebiyle daha belirgin olmakla beraber, Apollonis gibi küçük ölçekli ve kırsalda kalmış alanların kentleşmesi ve Hellenistik krallıklar arasındaki çekişmeli kentleşme politikasının parçası olmalarının sebepleri araştırılmaya değer konulardır. Burada ortaya çıkan en önemli sorular, bölgede güç rekabetine girmiş olan Seleukoslar ve Attalidlerin bu kırsalda kentler kurmak için adeta yarışırken neyi amaçladıkları ve neden bu küçük bölgenin iki hükümdarlık tarafından bir güç savaşının parçası olduğudur. Apollonis’in yakınında yer alan Thyateira’da (Akhisar) bulunan arkeolojik ve epigrafik malzeme ile civar köylerde bugüne kadar bulunmuş yazıtların, diyakronik bir gözlem niteliğindeki bu çalışmayı mümkün kılması ve ileride Kuzey Lydia kırsalında yapılabilecek yüzey araştırması ve kazı gibi çalışmalara ışık tutması amaçlanmaktadır. Apollonis’in içinde bulunduğu mikro-bölgeciğin tarihsel coğrafyası sunulurken, yazıtlardan bilinen, ancak henüz yerleri tam olarak anlaşılamamış başka Hellenistik yerleşmelerin varlığına da dikkat çekilecektir.

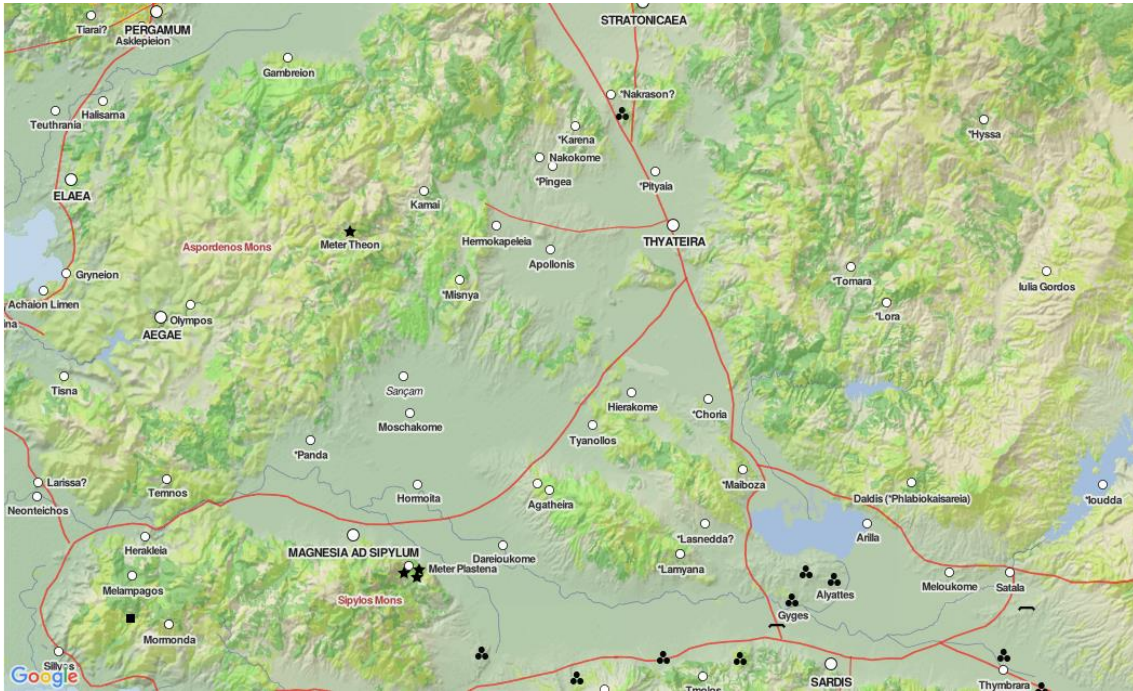

Fig. 1. Antikçağda Lykos Vadisi. Apollonis kenti Thyateira'nın batısındadır.
Kaynak: <http://pelagios.org/maps/greco-roman/> Harita: Johan Åhlfeldt.

Apollonis

Apollonis antik kenti, modern Manisa ilinde, Akhisar’ın (antik Thyateira) 15 km batısında yer alan, bugün civardan yüksek, üzerinde az sayıda kalker bloğun olduğu çorak bir tepe görünümünde olan ve daha önce kazılmamış bir ören yeridir. Apollonis, Lykos (Gördük) çayının küçük bir kolu olan Değirmenyığı deresinin batı kıyısında yer almaktadır. Buraya en yakın modern yerleşme 2 km güneyinde yer alan Mecidiye (eski Palamut) köyüdür. Apollonis, Aspendos’un (Yunt dağı) doğusunda konumlanmıştır. Bu dağın diğer yüzünde (kuzeybatı) ise Pergamon bulunmaktadır.

Önceleri sadece epigrafik ve antik metinler sayesinde bilinen Apollonis’e ait kalıntılar ilk

olarak Fontriet ve Foucart'ın yaptığı topografik araştırmalarla tanımlanmış, daha sonra Palamut'taki (modern Mecidiye Köyü) mil taşının bulunması ile bu tespitler doğrulanmıştır¹. Schuchhardt, Apollonis'in bulunduğu tepenin üzerindeki yaklaşık 3 km uzunluğunda ve 3–4 m genişliğinde, 800 x 800 m'lik düzensiz bir alanı çevreleyen ve en azından üç kapısı olan sur duvarlarını fotoğraflamış ve krokilerini çıkarmıştır². Schuchhardt ayrıca Apollonis'in orijinal adının Seleukos kolonisi olarak kurulan Doidye olduğunu da önermiştir³. Ancak daha sonraları Imhoof-Blumer'in karşıt görüşüne dayanarak fikrini değiştirdiği ve Doidye'nin Apollonis'in 500 m kuzeyinde yer alan tepe olduğunu önerdiği de görülmektedir⁴. Daha küçük ve düz olan bu tepenin 250 x 275 m'lik oval bir alanı kapsadığı görülmektedir. Etrafında bir çevre duvarı olduğu kesin olmasa da, bu alanın merkezinde dikdörtgen bir yapıya ait kalıntılar durmaktadır ve alan yüzeyinde az sayıda Prehisto-rik çanak-çömleğin yanı sıra Roma Dönemi çanak-çömlek parçaları da göze çarpmaktadır⁵.

Lykos Vadisi ve Apollonis'te Hellenistik Dönem Öncesi

Lykos Vadisi'nde Hellenistik Dönem öncesine ait yerleşmelerle ilgili arkeolojik kanıtlar çeşitli yüzey araştırmalarından gelmektedir. Bu kanıtlar taş heykeller, sikke defineleri, çanak-çömlek parçaları ve diğer küçük buluntuların yanı sıra tümülüsler ve diğer mezar çeşitleri olarak karşımıza çıkmaktadır⁶. Bu vadideki Akhisar (Thyateira), Karasonya Höyük, Selçikli (Attaleia), Erdelli Höyük, Ballica ve Sünnetçiler Lydia yerleşmeleri olarak tanımlanmışlardır. Her bir yerleşme özelindeki veriler aşağıda özetlenmiştir⁷:

Akhisar (Thyateira): a) MÖ geç VII veya VI. yüzyıla ait aslan heykeli; b) MÖ IV. yüzyıla tarihlenen 1000 parçalı bir sikke definesi; c) tarihleri belirlenememiş kayaya oygu oda mezarlar.

Karasonya Höyük: Akhisar'ın 8 km kuzeydoğusundaki Vakıf Çeşmesi veya Harmanyeri olarak bilinen bölgedir. Bol miktarda çanak-çömlek ve ağırşak bulunmuştur. Höyüğün kuzeydoğusundaki nekropolis'te birçok Lydia kandili ve *lekythos* ele geçmiştir.

Selçikli (Attaleia): MÖ geç VII veya VI. yüzyıla ait aslan heykeli.

Erdelli Höyük: Tellikavak'daki modern Erdelli köyünün hemen batısında yer alır. MÖ III ve II. bin buluntuları yanı sıra geometrik bezemeli VII ve VI. yüzyıl çanak çömleği de bulunmuştur. Yerleşmede ele geçen çanak çömlek buluntuları Troia, Thermi, Samos ve Beycesultan buluntuları ile büyük benzerlik gösterir⁸. Yerleşmenin eski adı bilinmese de, yakınında Thyessos sikkeleri ile Hermokapelia mil taşları bulunmuştur⁹.

Ballica: a) MÖ geç VII veya VI. yüzyıla ait aslan heykeli; b) Ballica'nın kuzeydoğusunda en az üç adet tümülüsten oluşan bir grup.

Sünnetçiler: Köyün batısında tümülüs mevcuttur.

Apollonis yakınlarındaki Mecidiye köyü ise, MÖ IV ile II. bin arasına tarihlenen bir höyüğe

¹ Yer: Fontrier 1886, 61; Foucart 1887, 85; Conze – Schuchhardt 1899, 153-156. Mil taşı: Keil – von Premerstein 1911, 112. Sikkeler: Lechat – Radet 1887, 393.

² Schuchhardt 1912; Roosevelt 2003, 251.

³ Schuchhardt 1888, 15-17.

⁴ Imhoof-Blumer 1897; Schuchhardt 1912, 141-43.

⁵ Roosevelt 2003, 252.

⁶ Roosevelt 2009, 103, tablo 5.3.

⁷ Lydia buluntuları: Roosevelt 2009, 228-30.

⁸ Tunç Çağı buluntuları ve Erdelli: Dinç 1991.

⁹ Hermokapelia daha önce Thyessos olarak bilinmekteydi. Radet 1893, 72-74; Ramsay 1890, 132; 1897, 416, Imhoof-Blumer 1897, 75; Buresch 1898, 191; Habicht 1975, 79; Petzl – Pleket 1979, 281.

sahiptir¹⁰. Meciדיye'deki Hellenistik Dönem öncesi yerleşmeye ait diğer kanıtlar arasında 2 km doğuda bir tümülüs, Manisa Müzesi'ne gelen phallus biçimli bir mezar taşı ve Meciדיye'nin merkezindeki höyük üzerinde görülen kireçtaşıdan bir lahit teknesi sayılabilir¹¹. Bunun dışında 1979 yılında Apollonis'in doğusundaki Söğütlü Çeşme'de keşfedilen kayaya oygu mezarlar da Lydia veya Pers dönemine tarihlenebilir¹². Değirmenyıkığı deresinin güneybatısında, iki tanesi Yeni Osmaniye'nin güneyinde ve diğer iki tanesi ise Gökçeköy'ün güneyinde olmak üzere Apollonis yakınlarında başka tümülüslere de rastlanmıştır¹³. Bütün bu kanıtlar, özellikle de aslan heykelleri ve tümülüsler, kuzey Lydia'daki yerleşmelerin kuruluşlarının en erken MÖ VII. yüzyıla kadar gittiğini göstermektedir.

Taşrada yer alan özel Lydia mülklerinin varlığı ise yazıtlardan bilinmektedir. Sardeis'te bulunan Erken Hellenistik Dönem'e ait bir yazıt, Lydia yerleşim modellerini ve kent dışı mülklerin biçimlenişini aydınlatmaktadır. Artemis Tapınağı'nın duvarındaki yazıttan, tapınağın Mnesimakhos'a faizsiz borç verdiği, Mnesimakhos'un ise borcuna garanti olarak geniş mülkünü gösterdiği anlaşılmaktadır (bu mülk, "koloni kuranlara düşen arsa payı" anlamına gelen bir *klēros*'u da içermektedir)¹⁴. Metne göre bu arazi aslında kraliyet tarafından verilmiş bir ödüldür. Bu metnin Hellenistik Dönem'den ziyade orta veya geç Lydia dönemi yerleşim biçimlerini yansıttığı söylenebilir¹⁵. Mnesimakhos'un mülkü, belki de Pers soylularından alıkonulmuş bir grup köy ve vergi toplanan araziye de içermektedir. Aslında bu durum Lydia'da gördüğümüz Pentakome gibi çoğul isimlerin de işaret ettiği genel bir yerleşme modelini yansıtır olabilir¹⁶. Bahçeler, üzüm bağları ve tarlalarla çevrili Lydia malikaneleri fikri, Kogamos Vadisi'nde ele geçen ve MÖ geç V veya erken IV. yüzyıla ait Aramice metne sahip stelle de doğrulanmaktadır. Bu metin ev, arsa ve bağlardan oluşan bir araziye gönderme yapmaktadır¹⁷.

Lydia'da Akhemenid Dönemi'ne gelindiğinde, buradaki kolonizasyonu gösteren ipuçları son derece azdır ve yazılı kaynaklardaki bilgiler de belirsizlikler içerir¹⁸. MÖ 475'de Phrygia ve Lydia'da Pers yerleşimciler olduğundan bahsedilmektedir; ama yerleşmenin özelliklerini belirlemekte problemler mevcuttur¹⁹. Öncelikle Pers askeri kolonileri ile Pers soyluları ve yerleşimcilerini birbirinden ayırmak gereklidir. İkincisi ile ilişkili pek çok kanıt mevcutken, Pers askeri kolonizasyonu ile ilişkili hiçbir kanıt bulunmamaktadır.

Lydialılar Pers soylularının yerleşimi için bir öncül oluşturmaktadır. Strabon, Mysia'da Lydia kralları tarafından yapılan oyun parklarının Perslere miras kaldığından bahsetmektedir²⁰. Ksenophon'un *Anabasis*'inden bir bölüm de Lydia'ya yerleşmiş Pers soyluları için bir kanıt oluşturmaktadır²¹. Ksenophon bize Karkasos nehrinin ötesinde, Pergamon'dan birkaç saatlik yürüyüş mesafesi uzaklıkta, Kaikos Ovası'nda eşi ve çocuklarıyla birlikte bir kalede (*tyrsis*) yaşayan Asidates'ten bahsetmektedir. Bu *tyrsis* bir dış avlu ve kerpiçten bir hisara sahiptir.

¹⁰ French 1969, 21, 50.

¹¹ Roosevelt 2003, 253, 498-499; 2009, 230.

¹² Roosevelt 2003, 252 (Manisa Müzesi arşivi, rapor 720-586/11.12.1979, dosya 711).

¹³ Roosevelt 2003, 499-500; 2006; 2009, 229.

¹⁴ Debord 1982; Billows 1995; Roosevelt 2009, 112.

¹⁵ Sekunda 1985, 27.

¹⁶ Roosevelt 2009, 114-115.

¹⁷ Kwasman – Lemaire 2002.

¹⁸ Sekunda 1985.

¹⁹ Plut. *Vit. Cim.* IX. 2-4.

²⁰ Strab. c. 589.

²¹ Ksen. *Anab.* VII. 8. 9-23. Ayrıca bk. Sekunda 1985, 11-13.

Asidates'in atları ve öküzleri, ayrıca en az 200 tane kölesi veya serfi mevcuttur. Kale, silahlı adamlarla korunmaktadır. Hellen paralı askerler kaleyi yağmalarlar ve etraftaki köleler bu arada kaçarlar. Asidates, kurtarıldıktan sonra *trysis*'inden ayrılarak Parthenion kasabasının (Pergamon'un kuzeydoğusu) alt tarafında bulunan köylere taşınır, ama burada da eşi, çocukları, atları ve bütün mallarıyla birlikte Ksenophon ve adamlarına yakalanır. Anlaşılan Asidates birden çok köyde yaşayan serfleri/köleleri kontrol etmektedir. Bu ailelerden bazıları da muhtemelen kalesinin etrafında yaşıyordu. Bunun dışında, Pers temaları ile dekore edilmiş mezarlar ve mezartaşları da Pers asillerinin mevcudiyetini arkeolojik olarak doğrular niteliktedir.

Pek çok bölgede Pers soylular yerel köyleri kontrol ederken, bazılarında da İran kültürünü benimsemiş Lydialı soyluların olduğu ancak bu kültürün alt tabakaları etkilemediğini söylemek mümkündür. Sardeis'in istisnai bir durumu vardır ve oraya Perslerin yerleştiği kesin olarak bilinmektedir. Zaten bilindiği üzere burası Halys'in batısı ve Kilikia'nın yönetim merkezidir²². Sardeis'te kesin olarak bir Akhamenid sarayı mevcuttur. İon İsyanı sırasında Sardeis'in yağmalanması esnasında burada yaşayan Perslerden de bahsedilmektedir²³. Ayrıca Sardeis'te emirlerini satraptan değil, kraldan alan bir kraliyet garnizonu da mevcuttur²⁴.

Pers kolonistlerle doğrudan teması olan bir bölge ve şehir ise Hyrkani kent ve onun içerisinde yer aldığı Hyrkania Ovası'dır. Makedonyalılar MÖ II. yüzyıla tarihlenen bir yazıttaki çifte etnik kimliğin (Makedonyalı-Hyrkanialı) gösterdiği gibi Hellenistik Dönem'de Hyrkania'ya gelmişlerdir²⁵. Strabon, Hyrkania Ovası'nın adını, Persler tarafından buraya gönderilen Hyrkani kolonistlerden aldığını söylemektedir²⁶; ancak bu savı destekleyecek belge yoktur. Ksenophon'dan bir metinde de Kyros'un topraklarına Medler ve Hyrkani müttefikleri yerleştirdiğinden bahsedilir; fakat bu metnin de Hyrkania Ovası hakkında değil, Babil hakkında olması daha muhtemeldir²⁷. Granikos Muharebesi'ne katılan Hyrkania süvarilerinin de Hyrkania Ovası'ndan askere alınan kolonistlerden oluşup oluşmadığı sorusu da sorulmuştur²⁸. Ancak, kral tarafından aşağı Asya'nın savunmasını güçlendirmek için yollanmış paralı askerler bulunduğunu düşünmek daha doğru olacaktır²⁹. Benzer bir şekilde, Asidates'i korumak için gelen ve Kaikos'ta konaklamakta olan Hyrkaniyalılar ve Asurlular da aslında kralın paralı askerleridir; fakat genelde yerleşimciler olarak tanımlanırlar. Sonuç olarak askeri koloni kuran Perslerle ilişkili hiçbir kanıt yoktur ve Perslerin orduda paralı asker olarak hizmet etmedikleri görülmektedir³⁰.

Hyrkania Ovası'nın sınırları da tartışma konusudur. Bu ova ya Phrygios nehrinin kolu olan Pidasos Vadisi'nin içerisinde yer almaktadır ya da Thyateira'dan Magnesia'ya doğru batıya, hatta Sardeis'e kadar uzanmaktadır. İkinci seçenek daha akla yakın görünmektedir; çünkü Livius'un anlatımına göre, MÖ 189 yılındaki Magnesia Muharebesi'nden önce, III. Antiokhos'a doğru ilerleyen Roma ordusu, Kaikos'tan Thyateira'ya doğru geçmiş, Hyrkania Ovası'na girmiş ve daha sonra Phrygios nehri boyunca Magnesia'ya doğru yürümüştür³¹. Eğer Hyrkania Ovası'nın Thyateira'ya kadar uzandığını kabul edersek, o halde Apollonis'e çok yakında Pers kolonistlerin de varlığını

²² Hdt. I. 72. Sardeis'in kolonizasyonu: Sekunda 1985, 16-17.

²³ Hdt. V. 101.

²⁴ Ksen. *Anab.* I. 6. 6.

²⁵ Vollgraff 1901, 234-36.

²⁶ Strab. XIII. 4. 13.

²⁷ Ksen. *Kyr.* VIII. 4. 28. Konuya ilişkin olarak ayrıca bk. Sekunda 1985, 20.

²⁸ Hornblower 1982, 143 dn 49.

²⁹ Sekunda 1985, 27.

³⁰ Ksen. *Anab.* VII. 8. 15. Ayrıca bk. Hornblower 1982, 158; Sekunda 1985, 27.

³¹ Liv. XXXVII. 38. 1

kabul etmek gerekir.

Pers kökenli kültlerin varlığı ise, bir İran kolonizasyonu için yeterli kanıtı oluşturmamaktadır; çünkü yazıtların büyük çoğunluğu Hellenistik veya Greko-Romen dönemlerine aittir ve kült katılanların çoğunluğu da İran kökenli değildir³². Hierakome'de Artemis Persike ve Hypaipa'da Artemis Anaitis en çok tapınma gören tanrıçalardır ve her ikisinin de bu yerleşmelerdeki varlığı yazıtlar ve sikkelerle ortaya konmaktadır. Hierakome'de bulunduğu bilinen tapınak-kent Pers yerleşimcilerin dinsel ihtiyaçları ile ilişkili kurulmuş olabilir; ancak Hypaipa'ya Pers kolonistlerin yerleştiğine dair hiçbir iz bulunmamaktadır. Athenaeus'tan bir bölüm İran dinsel ritüellerinin ve hatta İranlıların Lydia'da varlığını sürdürdüklerini söylemektedir³³. Metin bize Halys nehri boyunca Lydialı ve Baktrialı bakire kızların, zeytinlikler içerisinde ve Pers müziği eşliğinde Tmolialı Artemis'e tapındıkları hakkında bilgiler verir. Yine de bu metni anlamak ve yorumlamak çok zordur ve Pers yerleşimcilerin varlığı ile ilişkili kanıtlar ortaya koyduğunu söylemek kolay değildir.

Darioukome, muhtemel Pers kolonizasyonu için bir diğer adaydır. Burası Dareiokometai kolonisinden bahseden az sayıda yazıtta belirtildiği gibi "Dareios'un köyü"dür³⁴. Yazıtlar Dereköy'de bulunmuştur ve bu yüzden yerleşme de Çal Dağı'nın Hyrkani's'e göre ters tarafında, Hermos Vadisi'nde lokalize edilmiştir³⁵. Ancak yerleşmeyi Hyrkania Ovası'na yerleştirenler de mevcuttur³⁶. Her ne kadar köyün adını kral Dareios'tan aldığını söylemek mümkünse de bunun hangi Dareios olduğunu bilmek mümkün görünmemektedir.

Sonuç olarak, Apollonis'e çok yakın konumdaki Hyrkania Ovası'ndaki yerleşmelerden bir kısmında Pers yerleşimcilerin olduğu görünmektedir. Darioukome'nin ise tamamen kolonistlerden oluşan bir nüfusa sahip olduğunu (ama bunlar asker kökenli olmayabilirler) ve İranlıların dinsel merkezlerinin Hierakome olabileceğini de düşünebiliriz³⁷. Persler genel olarak dağınık topluluklar olarak veya köylerde (*komai*) yaşamışlardır. Bu dağınık yerleşim biçimi muhtemelen varlığını Hellenistik döneme kadar sürdürmüştür. Seleukoslar Dönemi yerleşim modeli ise aşağıda anlatılacağı gibi bambaşka bir biçime bürünmüştür.

III. Hellenistik Dönem: Apollonis'in resmi olarak kuruluşu

MÖ 190 yılına kadar, Pergamon'dan Sardeis'e uzanan bütün arazi Seleukosların elindeydi. MÖ 190 yılında ise Attalid kralı II. Eumenes, Roma komutanı Cornelius Scipio Asiaticus ve onun kardeşi Scipio Africanus'a, Antiokhos'u Magnesia Muharebesi'nde yenmesi için yardım etmiş³⁸, muharebe; Roma/II. Eumenes ittifakı ile Seleukoslar arasında, Apollonis'in 50 km güneybatısındaki Magnesia Ovası'nda gerçekleşmiştir³⁹. Roma konsülü Scipio ile III. Antiokhos arasındaki kovalamaca Thyateira'da, Hyrkania Ovası'nda ve Magnesia yakınında olmuştur.

Livius, *circa Thyatiram* (Thyateira civarında) ifadesini üç kere kullanarak III. Antiokhos ve onun Thyateira yakınındaki ordusuna referansta bulunmuştur⁴⁰. Bu ifade, Antiokhos'un kenti kesin olarak kontrol altında bulundurduğu anlamına gelmemekle birlikte, Magnesia Muharebesi'nden sonra Thyateira'dan elçilerin Romalılara teslim olduğu bilindiğine göre, böyle bir

³² Sekunda 1985, 8.

³³ Ath. *Deip.* XIV. 636 A/B.

³⁴ Foucart 1885, 398; 1887, 90-91.

³⁵ Sekunda 1985, 22. Burada bahsi geçen Dereköy, Apollonis yakınlarındaki Dereköy ile karıştırılmamalıdır.

³⁶ Ramsay 1890, 124-125.

³⁷ Sekunda 1985, 27-28.

³⁸ Matthews 2014, 84.

³⁹ Liv. XXXVII. 37. 6.

⁴⁰ Liv. XXXVII. 8. 7; 37. 6; 38. 1.

kontrolün bulunduğu varsayılabilir⁴¹.

Apollonis'in kuruluşu MÖ 188 yılında Romalılarla, Magnesia Muharebesi'nden sonra yendikleri III. Antiokhos arasında imzalanan Apamea Antlaşması'na denk gelir. Romalıların bu dönemde Anadolu'da yeni eyaletler kurma gibi hevesleri yoktu, çünkü güçlü Pergamon Krallığı'nın Seleukoslara karşı tampon bölge olabileceğini düşünüyorlardı. Seleukoslara sert yaptırımlar getiren Apamea Antlaşması'ndan sonra, Roma'nın iki müttefiki olan Rodos ve Attalid kralı II. Eumenes (MÖ 197-159), Seleukosların kaybettiği bütün eyaletleri ele geçirdi. Roma, Attalidlere Trakya'daki Khersonesos ve Propontis'in Avrupa kıyısı, Hellespont Phrygiası, Mysia, Lydia, Phrygia, Lykaonia, Pisidia ve Pamphylia'yı vererek, II. Eumenes'in topraklarını on katına çıkarmış ve kralı rakipsiz hale getirmiştir⁴². Böylece, Pergamon'un Attalid kralları Anadolu'daki pek çok Hellen kentini savaşmadan ele geçirmiş oluyordu.

Apollonis'in II. Eumenes'in hükümdarlığının son yıllarında kurulduğuna dair güçlü kanıtlar mevcuttur⁴³. Strabon'un bahsettiğine göre, bu kent I. Attalos'un eşi, II. Eumenes ve II. Attalos'un annesi Attalidler kraliçesi Apollonis'in onuruna adlandırılmıştır⁴⁴. Muhtemelen kentin kuruluşu, kraliçe Apollonis'in, MÖ 183 ya da en geç 159'da gerçekleşmiş olan ölümüne denk gelir⁴⁵. Kuruluş tarihini daha da netleştirmek için yapılan çalışmalar yetersiz kalmıştır; çünkü aşağıda anlatıldığı gibi tarihleme için kullanılan kistophorların Romalılara karşı ayaklanan isyancı Aristonikos tarafından bastırıldığı anlaşılmıştır⁴⁶.

Apollonis'in, II. Eumenes tarafından resmi olarak kuruluşundan önce muhtemelen burada bir yerleşim bulunmaktaydı. Zaten sur duvarları da Schuchhardt tarafından MÖ 300 yılına tarihlenmiştir⁴⁷. Her ne kadar bu tarihlemenin yeni araştırmalarla doğrulanması gerekse de, eğer Schuchhardt yanılmıyorsa, Apollonis'in eski bir koloni veya yerleşme üzerinde olması gerekir.

Apollonis'in kuruluş biçimi, bir yazıttan anlaşıldığına göre önceden var olan yerel köy topluluklarının (bunlardan bir kısmı Makedon *katoikiai* olabilir) *synoikismos*'u şeklinde olmuştur. Bu yazıt, II. Eumenes tarafından verilen *synoikismos* emrinin kralın kardeşlerinden biri tarafından uygulandığından, ayrıca kent sakinlerine tahıl ve para dağıtıldığından bahsetmektedir⁴⁸. *Synoikismos*, kentlerin sakinleri taşınmadan veya taşınarak politik bir şekilde bir araya getirilmesi ile, ya da önceden sakinleri başka yere göçmüş bir kentin yeniden nüfuslandırılması şeklinde olmuş olabilir⁴⁹.

Apollonis civarındaki diğer küçük yerleşmeler hakkında bilgimiz, yakınlardaki modern köylerde bulunan yazıtlardan gelir. Örneğin Doidye, bu yerleşimin Makedon kolonisi olduğunu belirten bir yazıttan bilinmektedir⁵⁰. Bu yazıtın, Palamut'ta (Mecidiye) bulunduğu kaydedilmiştir. Doidye hakkında bütün bilinen bu yazıt olmakla beraber, bu yerleşimin Apollonis arazisinde

⁴¹ Liv. XXXVII. 44. 1.

⁴² Attalidlere verilen arazi: Polyb. XXI. 46. 9-10. Arazinin on katına kadar genişlemesi için bk.: Polyb. XXI. 22. 14-15; Liv. XXXVII. 55. 5; 56. 2-4. Ayrıca bk. Schmitt 1964, 283; Thonemann 2013; Psoma 2016, 280-81.

⁴³ Cohen 201-204.

⁴⁴ Strab. XIII. 4. 4.

⁴⁵ Robert 1962, 260.

⁴⁶ Robinson 1954, 1-8; Hansen 1971, 153 vd. dn. 122; Thonemann 2015, 81.

⁴⁷ Schuchhardt 1888, 2-4.

⁴⁸ Keil – Premerstein 1911, no. 113. TAM V 2. 1187; Robert 1962: 32 note 2, 257-60; Bringmann – von Steuben 1995, cat. 255. Makedonya *katoikiai* TAM V 2. 1188-90. Çeviri: Thonemann 2013, 28.

⁴⁹ Cohen 1995, 203.

⁵⁰ Doidye: TAM V 2. 1188. Apollonis yakınlarında, ismi korunmamış olan başka bir ören yeri: TAM V 2. 1189.

olması muhtemeldir⁵¹. Doidye için önerilen yerler arasında, 2 km kuzeydeki Dereköy ve 7 km kuzeydeki Yayaköy bulunmaktadır⁵². Daha önce belirtildiği gibi, Schuchhardt'a göre Doidye, Apollonis'in 500 m kuzeyindeki düz tepedir⁵³. Yeri anlaşılamayan başka bir kent ise, Dereköy'de bulunmuş ve bir Makedon tarafından yazılmış olan bir adak yazıtından bilinen –espoura'dır⁵⁴. Bu ören yerinin de Dereköy civarında olması muhtemeldir.

Apollonis de dahil olmak üzere, Attalidlerin kent kurma geleneğinin Makedon *katoikiai* (yerleşme) ile ilişkisi bilgi dahilindedir. Makedonların varlığı ile ilgili epigrafik bilgi Lydia'da on üç tane yerleşmeden gelmektedir: Thyateira, Hyrkanis, Akrasos, Dekhtheira, Doidye, Kobedyle, –espoura, Lasnedda, Apollonis, Philadelphia, Makedones, Mysomakedones ve Nakrason. 160 ve 150'li yıllarda Makedon ve Mysialı askeri *katoikiai* kuzey ve doğu Lydia'da hem krallık memurları hem de kendi camialarının mensupları için bir dizi onurlandırma anıtı dikmiştir. Bu anıtların bir kısmı Apollonis'e çok yakındır: 161/160'da Doidye yakınındaki Makedonlar (Apollonis yakınında Lykos Vadisi'nde) bilinmeyen bir şahısı; 159/158'de Apollonis yakınındaki muhtemelen yine Makedon yerleşmesi olan ve adı bilinmeyen bir topluluk Herodes adındaki şahısı; 153/2'de, –espoura kentindeki (modern Dereköy?) Makedonlar generalleri Derkyllides oğlu Dernas'ı onurlandırmışlardır⁵⁵. Apollonis'te bu tip onurlandırmalara henüz rastlanmamış olmakla beraber, buradaki Makedon varlığı MÖ II. yüzyıldaki epheboi listelerinden ve aynı dönem sikkelerindeki Makedon kalkanlarından anlaşılabilir⁵⁶.

Yakın coğrafyadaki Makedon varlığı birçok başka yazıttan da anlaşılmaktadır, örneğin muhtemelen en erken Makedon yerleşmesi olan Thyateira'daki bir yazıt, "*Neoptolemos'un oğlu Makedōn Menedemos*"tan bahsetmektedir⁵⁷. Bu yazıtın MÖ IV. yüzyıl sonuna tarihli olduğu önerilmiştir⁵⁸. Eğer bu tarihleme doğru ise, Thyateira'da Makedon varlığına dair kanıt, bu koloni I. Seleukos tarafından kurulmadan öncesine işaret eder⁵⁹.

Bir öneriye göre, kesin olarak Attalidler tarafından MÖ II. yüzyılda kurulan Apollonis ve Philadelphia dışındaki Lydia'daki diğer Makedon kolonileri Seleukoslardan Attalidlere transfer edilmiş yerleşimlerdir⁶⁰. Bunlar arasında Doidye ve –espoura da bulunmaktadır. Bunun sebeplerinden bir tanesi, Makedonlar Seleukoslar ordusunda sıklıkla, Attalidler ordusunda ise nadiren bulunmaktaydı. Örneğin, MÖ 286/285'te Seleukos I Nikator, Lysias'ı Demetrios I Poliorketes'e karşı "büyük sayıda" Makedonla birlikte göndermiştir⁶¹. (I. veya II.) Seleukos'a karşı bir ayaklanma Makedon ve Trakyalı birlikler ile bastırılmıştır⁶². I. Antiokhos, Galyalılara karşı savaşında da ordusunda Makedonlar bulundurmıştır⁶³. Ayrıca, MÖ 217'de Raphia'da III. Antiokhos'un ordu-

⁵¹ Cohen 1995, 206-207.

⁵² Cohen 1995, 206-207, note 2.

⁵³ Schuchhardt 1912, 141-43.

⁵⁴ TAM V 2. 1190: ο[ὗ] ἐκ .]εσπούρων Μακεδόνες.

⁵⁵ Doidye: TAM V 2. 1188. Apollonis yakınında yerleşme: TAM V 2. 1189. –espoura: TAM V 2. 1190.

⁵⁶ Foucart 1887, 98, note 6; Reinach 1890, 69, note 22; SEG XIX 709; Robert 1962, 30-31, 246-48; Cohen 1991, 46-47, note 22. Apollonis sikkelerindeki Makedon kalkanları: SNG (Cop) Lydia 16. Aynı kalkan motifi Philadelphia sikkelerinde de mevcuttur: SNG (Cop) Lydia 342-47.

⁵⁷ TAM V 2.1109 = Clerc 1886, 398, no. 1. Thyateira civarındaki Makedonyalılar: TAM V 2.1166 = Lechat – Radet 1887, 466, no. 32; TAM V 2.901 = OGIS I no. 211. Ayrıca Thyateira'da Makedon varlığı: Strab. XIII. 4. 4.

⁵⁸ Launey 1949-50, 338.

⁵⁹ Cohen 1995, 240 dn. 2.

⁶⁰ Cohen 1995, 224.

⁶¹ Polyain. Strat. IV. 9. 5.

⁶² Polyain. Strat. VII. 39.

⁶³ Luc. Zeux. 11.

sunda; 190 yılında Thermopylai'da ve MÖ 167/6 yılında Kudüs ve Daphne'de IV. Antiokhos'un ordusunda Makedonlar veya Makedon gibi giyinmiş askerler olduğunu biliyoruz⁶⁴. Buna karşılık, Attalidler ordusunda, Makedonlara sadece bir tek kesin referans bilinmektedir, o da 133'te Attalos'un ölümünden sonra vatandaşlık hakkı almalarıdır⁶⁵. Apollonis ve Philadelphia'daki Attalid kuruluşlarının kesin olarak bir Makedon unsurunu barındırdığı bilindiğinden, bunların Seleukos kolonilerinden kalma Makedonlar olması olasıdır⁶⁶.

IV. Lykos Vadisi ve Apollonis'te Seleukoslar ve Attalidler Çekişmesi

Hellenistik Dönem'de Küçük Asya kentleri, aralarında güç çekişmesi yaşayan Seleukoslar ve Attalidler arasında el değiştirerek kargaşa içerisinde kalmıştır. Küçük Asya'daki Seleukoslar egemenliği, MÖ 281'de I. Seleukos'un Lysimakhos'u yendiği Kouroupedion Muharebesi'nde başlamıştır⁶⁷. I. Seleukos'un saltanatını takip eden I. Antiokhos, başta Bithynia Krallığı, Makedonya Krallığı ve Galatlar olmak üzere Kuzey İttifakı'na karşı savaş açmış, Galatları, Lydia, Ionia ve Phrygia'da yok etmiştir. Daha sonra başa geçen II. Antiokhos'un savaşları daha az belgelenmiş olmakla beraber, hükümdarın boğazlar, Trakya ve Samos toprakları üzerinde çeşitli aktiviteleri olmuştur. I. Seleukos ve II. Antiokhos arasında geçen zaman süreci Anadolu'da kolonizasyon ve kent kuruluşu politikası ile damgalanmıştır. Bu aktivitelerin bir kısmı yeni kentler kurmak şeklinde, diğerleri ise daha önceden var olan kentleri yeniden kurup isimlendirmek ve genellikle Makedonyalı olan askerleri, *katoikiai* adı verilen yerleşmelere konuşlandırmak şeklinde olmuştur. Bu kuruluş çalışmaları Seleukos gücünün kesin işaretleridir.

Apollonis yakınındaki Thyateira (Akhisar) kenti bu kargaşalı dönem üzerine pekçok kanıt sunar. Thyateira, Seleukosların gelmesinden önce kurulmuş bir Lydia kenti olabilir. Bu sav, Lydia dilinde muhtemelen 'kale' ya da 'kent' anlamına gelen *teira* kelimesi ile doğrulanabilir⁶⁸. Thyateira'daki Seleukoslar askeri kolonisini muhtemelen I. Seleukos, Lysimakhos'a karşı kazandığı Kouroupedion zaferi ile 281'deki ölümü arasında kurmuştur⁶⁹. MÖ erken-orta III. yüzyıla tarihli birçok yazıt Thyateira'da kesinlikle bir askeri koloni olduğunu kanıtlamaktadır⁷⁰. Bunlardan bir tanesi, kral Seleukos'a *hegemones* ve Thyateira'daki Makedon askerler tarafından sunulmuş bir adak yazıtıdır⁷¹. Thyateira, MÖ 226'ya kadar Seleukoslar yönetiminde kalmış, daha sonra da Seleukoslar ve Attalidler arasında el değiştirmiştir⁷². MÖ 226–223 arasında, muhtemelen Apollonis'i de içeren bölgeyi I. Attalos kontrol etmiştir. Seleukoslar daha sonra kontrolü ele geçirmiş, MÖ 218'de tekrar Attalidlere kaybetmişlerdir. I. Attalos MÖ 201'de, V. Philippos kentin üzerine yürüdüğü zaman kenti kontrol altında tutmuştur⁷³. Bu tarihten sonra kentin ne kadar süreyle Pergamon hakimiyetinde kaldığını bilmiyoruz, ancak 190 yılında *circa Thyatiram* (Thyateira civarı) denilen bölge Seleukoslar kontrolüne geçmiş, aynı yılda III. Antiokhos kent yakınında konaklamıştır⁷⁴. Lydia'nın geri kalanı gibi bu kent ve civarı Apameia Antlaşması'ndan

⁶⁴ Raphia: Polyb. V. 79. 4-5. Thermopylai: Liv. XXXVII. 40. 1; App. Syr. 32. Jerusalem: Ios. AJ. XII. 252. Daphne: Polyb. XXX. 25. 5.

⁶⁵ OGIS I no. 338, 14.

⁶⁶ Cohen 1995, 224.

⁶⁷ Ma 1999, 34-35.

⁶⁸ *Teira*: Reinach 1890, 64; Cohen 1995, 238-40.

⁶⁹ Cohen 1995, 239.

⁷⁰ Cohen 1991, 46.

⁷¹ OGIS I 211. Ma 1999, 35.

⁷² Cohen 1995, 239.

⁷³ Polyb. XVI. 1. 7.

⁷⁴ Liv. XXXVII. 8. 7; 37. 6; 38. 1.

sonra Attalidler Krallığı'na bağlanmıştır. Apollonis ise Seleukoslar tarafından resmi olarak kurulmamış olmasına karşın, bu kentin de Seleukoslar ve Attalidler arasında el değiştirme konusunda Thyateira ile kader ortaklığı yapmış olması muhtemeldir.

Bu noktada, Seleukoslara ait *katoikiai* yerleşmelerini ve bunların Küçük Asya'da askeri koloni kurulduğu anlamına gelip gelmediğini tartışmak uygun olacaktır. Bazı akademisyenler, Seleukosların Küçük Asya'daki kolonilerindeki *klēros* denilen araziye ekip biçimleri için asker yerleştirdiklerini, askerlerin çağrıldıkları zaman savaşa gitmekle yükümlü olduklarını, ve Seleukoslar ordusunun omurgasının *klēroi* sahibi bu Greko-Makedon *phalanks* askerlerinin oluşturduğunu, askeri kolonilerde oturanların da *katoikoi* olarak adlandırıldıklarını öne sürmektedir⁷⁵. Seleukosların en azından bir takım kolonilere askerler yerleştirdiklerine dair kanıt olmakla beraber⁷⁶, Seleukoslar *klēros*'unun askeri bağları olduğuna dair kanıt yoktur. Hellenistik Dönem'de *katoikia* kelimesi kullanılmamakla beraber, *katoikos* (yerleşmeci) kullanılmıştır. MÖ yak. 243 yılında Smyrna ve Magnesia arasında imzalanan antlaşmada, *katoikos* kelimesi Seleukid askeri kolonistlerine atıfta bulunur⁷⁷. MÖ 133'teki III. Attalos'un vasiyetinde, aynı kelime Attalid askeri kolonistlerine gönderme yapar. Bunun yanında, MÖ 185 yılına tarihli başka bir Attalid yazıtında, II. Eumenes'in kardeşi Attalos'un bir mektubunda ve de Lydia'dan MÖ I. yüzyıla ait üç yazıtta da, *katoikos* kelimesi sadece "yerli sakinler" anlamında kullanılmıştır⁷⁸. Ayrıca, Strabon *katoikia* kelimesini, basitçe "yerleşme" anlamında kullanmıştır⁷⁹. Sonuç olarak, Hellenistik Dönem'de *katoikos* kelimesi, Lydia'nın hem askeri hem de askeri olmayan sakinleri anlamına gelebilmektedir.

Diğer önemli bir soru ise Seleukoslar kolonilerinin neden kurulduğu sorusudur. Schuchhardt, Thyateira ve bölgedeki diğer kolonilerin III. yüzyıl ortasında Galat tehdidini savuşturmak için kurulduğunu iddia etmiş⁸⁰, aynı şekilde Bar-Kochva da, askeri yerleşmelerin Yunan kentleriyle Galatlar arasında bariyer görevi gördüğünü ileri sürmüştür⁸¹. Diğerleri ise, belki daha mantıklı bir seçenek olarak, Seleukosları kırsalda güçlü yapan bir etkenin aktif savunma ve kontrol değil, insan gücü sağlayan dağınık biçimdeki Makedon yerleşmeleri olduğuna dikkat çekmiştir⁸². Bunun sebebi, Thyateira dahil Lydia'daki bazı Seleukos kolonilerinin askeri ve kırsal karakterli olması kesin olmakla beraber, bunların stratejik kuruluşlar olduğuna dair kanıt olmamasıdır. Bu kolonilerin daha çok kırsal alandaki insan gücü ve bayındırlık için kurulmuş olması daha muhtemeldir. Mevcut kanıtlardan Apollonis'in askeri bir koloni olup olmadığını söylemek mümkün değildir, ancak burada Makedon yerleşmecilerin olduğu açıktır.

Aynı şekilde, Apollonis'in hem Seleukoslar hem de Attalidler tarafından Lykos Vadisi'nin savunmasında bir kale görevi yapıp yapmadığı sorusu da akla gelmektedir. Aynı Apollonis gibi ana arter olan Sardeis-Mysia yolundan biraz uzakta kalan kuzeydoğu Lydia'daki Gördes'te (Iulia Gordos) bir bölük bulunduğuna dair kanıt vardır. Burada bulunan bir adak yazıtı, Arkesilaos adındaki bir görevlinin (*hegemōn*) Phrygios Vadisi'ne konuşlanmış bir bölüğü komuta etmekle sorumlu olduğuna kanıt oluşturabilir⁸³. Zeus Porottenos'a *ex voto* karakterinde sunulmuş bu

⁷⁵ Tarn – Griffith 1952, 146.

⁷⁶ Diod. XXXIII. 4a (Syrian Larissa); *OGIS* I 229 (Magnesia ad Sipylum); *SEG* 7. 13 (Seleucia on the Eulaios).

⁷⁷ *OGIS* I 229 II. 1-34. Cohen 1995, 216.

⁷⁸ Letter of Attalos: *OGIS* I 229. Priene: *IPriene* 112 I. 79; 113 I. 42; 118 I. 13.

⁷⁹ Örneğin, Strab. XIII. 4. 2. Cohen 1995, 170.

⁸⁰ Schuchhardt 1888, 9-12.

⁸¹ Bar-Kochva 1976, 26.

⁸² Robert – Robert 1948, 20 dn. 5; Ma 1999, 117 dn. 39.

⁸³ *TAM* V 1.689; Herrmann 1970, 94-98, no. 1; Ma 1999, doc. 39, 53, 115.

adak yazıtı, imparatorluk doktoru Apolophanes güvenli bir şekilde Seleucia Pieria'ya gidebildiği için adanmıştır. Gördes'te bulunan ve Zeus Porottenos'a sunulmuş başka bir adak yazıtı da Attalidlerin bu yerleşimde bir bölük bulundurduğundan bahseder⁸⁴. Iulia Gordos, ana yoldan uzakta olmakla beraber, kentin bulunduğu rota I. Attalos Thyateira'yı kontrol ettiğinde (M.Ö. 216-197?) önemli olmalıdır⁸⁵. Apollonis'in yer seçimini de benzer bir sebebe bağlamak çekici bir fikir gibi görünmekle beraber, bu fikir şimdilik ispatlanamaz durumdadır.

Attalidler yönetimindeki Küçük Asya ve Lydia'ya bakıldığında, Attalidlerin, selefleri olan Seleukosların yönetim anlayışından ciddi derecede esinlendiğini görüyoruz. Apamea Antlaşması'ndan sonra, II. Eumenes batı Küçük Asya'da çok geniş toprakları yönetmek gibi çetin bir işle karşı karşıya kalmıştır. Epigrafik kanıtların gösterdiği gibi, Attalidler yöneticileri Seleukos Lydia'sından ödünç alınan bir sistem dahilinde yönetime başlamışlardır. Örneğin, Gygaia/Koloe Gölü'nün (modern Marmara Gölü) kuzey kıyısındaki Apollon Pleurenos kutsal alanında bulunan bir yazıt, Kadoas isimli kişinin III. Antiokhos tarafından atanan bir Seleukos yöneticisine dilekçesini içerir⁸⁶. Yazıtın bildirdiğine göre Kadoas daha sonra isteklerini bölgedeki Euthydemos, *arkhiereus* (baş rahip) ve Asklepiades, *oikonomos* (mali işlerden soumlu devlet görevlisi) isimli Attalid otoritelere de iletmıştır. Bu görevler Seleukoslara ait bürokratik sistemden Attalidlere geçmiş olmalıdır. Bununla ilgili kanıt ise MÖ 209 yılına ait bir Seleukos yazıtından gelmektedir. Bu yazıt, III. Antiokhos'un Nikanor isimli kişiyi *arkhiereus*, yani batı Küçük Asya'daki bütün kutsal alanların baş rahibi atamasından bahseder⁸⁷. Kadoas yazıtının tarihi ise MÖ 189/188 olduğundan Attalidler tarafından devralınmış Seleukos resmi görevlerinin süreklilik gösterdiği bellidir⁸⁸.

MÖ II. yüzyıldaki Attalidlerin askeri ve kamusal yönetim şeklinin de Seleukoslardan ödünç alınmış olduğu açıktır. Örneğin, en yüksek rütbeli Seleukoslar yöneticisi "genel vali"dir (*ho epi tōn pragmatōn*). Aynı unvan Attalidler Krallığı'nda MÖ 188 yılında Menophantos oğlu Menogenes adındaki bir kişi tarafından kullanılmıştır⁸⁹. Küçük Asya'daki Attalidler Krallığı küçük bölgelere bölünmüş, bu bölgelerin her biri *stratēgos* unvanlı yerel bir vali tarafından yönetilmiştir⁹⁰. Bu bölgeler, Akhamenid satraplıklarından ödünç alınmış Seleukoslar satraplıklarından (bunlara da *stratēgoi* denmekteydi) gelen yönetsel yapılarıdır.

Seleukoslar ve Attalidler arasındaki ciddi yönetsel benzerliklere karşıt olarak, farklılıklar da mevcuttur. Batı Anadolu'daki Seleukos yöneticileri baskın olarak Greko-Makedon etnik sınıfına mensup olup, pekçoğu Antiokheia, Seleukia Pieria ve Laodikeia gibi uzak kentlerin yerlileridir⁹¹. Buna karşın, Attalidler, yerel elitleri memur olarak atama politikası gütmüşlerdir. Milyas'taki Olbasa'dan II. Attalos'a bir elçi ile giden dekret, *stratēgos* olan Aristarkhos isimli ve kent valisi (*epi tēs poleōs*) olan Sotas adındaki iki yerel memur için oylanan onurlandırmanın onaylanmasını talep etmektedir⁹². Dekrette açıkça Sotas'ın "daha önce kente komşu" (*proteron te geitniōn tēi polei*) olduğu söylenmekte, yani bu kişinin yerel bir toprak soylusu olduğu anlaşılmaktadır. Attalidlerin yerel toprak sahiplerini memur olarak atama politikaları, Pergamon veya diğer yönetsel merkezler yerine kırsal kesimdeki anıtsal mezar yapılarına gömülmelerinden de bellidir.

⁸⁴ TAM V 1. 690.

⁸⁵ Ma 1999, 116.

⁸⁶ SEG 46, 1519; Ma 2002, 371-72, no. 49; Thonemann 2013, 8.

⁸⁷ SEG 37, 1010; Ma 2002, no. 4; Dignas 2002, 46-56.

⁸⁸ Dignas 2002, 55-56.

⁸⁹ Capdetrey 2007, 280-82, 294-300. Menogenes: OGIS I no. 291-96.

⁹⁰ Thonemann 2013, 10-11.

⁹¹ Briant 1982: 227-79.

⁹² SEG 44 1108. Thonemann 2013, 13 dn 13.

Bu tip mezarlar özellikle MÖ II. yüzyılda çoktur. Bu politika ile Attalidler, yerel eliti yönetime katmayı ve yönetimi meşrulaştırmayı amaçlamışlardır.

Seleukoslarla Attalidlerin kent kurma yöntemleri de belirgin bir biçimde farklılık gösterir. Yeni Seleukos kentleri doğu-batı doğrultulu ana yollar üzerinde kurulmuştur. Vergi gelirleri düzenli olarak geldiği sürece Seleukoslar Frigya, Pisidia ve Lydia dağlarındaki halkları serbest bırakmayı tercih etmişlerdir⁹³. Bu genel kurala elbette istisnalar vardır. Örneğin, Tabai platosundaki Apollonia Salbake, Acıpayam Ovası'ndaki Alabanda ve Seleukeia Kalykadnos, ana doğu-batı ve kuzey-güney doğrultular dışında kurulmuştur. Fakat bu kentler bile vadilerle ana yollara bağlanan rotalar üzerindedir.

Buna karşın, çoğu besbelli Eumenes dönemine tarihli olan Attalidler kentleri, kırsal Lydia ve Phrygia üzerinde dağınık vaziyettedir, örneğin, kuzeybatı Lydia'daki Apollonis Lykos Vadisi'nin ortasında; Eumeneia ve Dionysopolis güney Phrygia'da, Yukarı Menderes düzlüğünde; Philadelphia güneydoğu Lydia'da, Kogamos nehri vadisinde yer alır⁹⁴. Bu kentler arasında, askeri ve stratejik öneme sahip olduğu varsayılabilir olan ve önemli bir geçite bakan bir tek Eumeneia vardır. Diğer kentler için askeri ve stratejik bir önem ileri sunmak ise kolay değildir. Örneğin, Apollonis, Thyateira ile Magnesia arasındaki merkezi yolda yer almamaktadır. Ayrıca, kent II. Eumenes tarafından kurulduğunda, bütün Kuzey Lydia'ya hükmeden ve arkasında Roma gibi güçlü bir garantör bulunan kralın bu dağ tepesini askeri olarak güvene alması gerekli değildi.

Bu durumda, Attalidler koloni kuruluşları için başka bir sebep önermek gereklidir. Robert, I. Eumenes tarafından kurulan Attaleia için, amacın bir kale kurmak ya da araziyi korumak değil, askeri kolonistlere zeytin ve üzüm yetiştirmeye müsait ekilecek arazi sunmak olduğunu önermiştir⁹⁵. Aynı gözlem muhtemelen daha sonra II. Eumenes ve II. Attalos tarafından kurulan kentler için de geçerlidir. Apollonis de daha önce yerleşilmiş bir arazide, bölgenin bayındırlığı ve Attalidler gücünün kırsala yayılması amacıyla kurulmuş olabilir. Daha önce de belirtildiği gibi, kent yeni yerleşmeciler ile değil, yerel köy topluluklarını aynı çatı altında toplayarak kurulmuştur. Besbelli, varolan bir kenti yapılandırmak, daha önce yerleşilmemiş bir alanda kent kurmaktan daha az pahalı ve zahmetliydi⁹⁶. Kırsal kesime nüfuz etme politikası, küçük yerel toplulukları sömürmek için de iyi bir stratejiydi⁹⁷. Bu topluluklar, köyler ve devlet otoritesi arasındaki bağı kuran kamusal bir yapıya bağlandıkları anda daha etkili olarak vergilendiriliyordu.

Apollonis: Roma dönemi ve sonrası

Cicero, Pro Flacco söylevinde Apollonis halkının “en kendini adanmış Roma halkı ve en güvenilir müttefikler” olduğunu ifade etmektedir ve “tüm Asya'da en dik duruşlu ve hesabını bilen, Hellenlerin hovardalıklarından ve döneçliklerinden uzak, tarlalarındaki üründen, topraklarının veriminden ve kendilerine düşen paydan memnun hane sahipleridir. Tarlaları doğal olarak çok verimlidir, ama onu bakım ve yetiştirme ile daha da iyi hale getirirler” diye eklemektedir⁹⁸.

Apollonis ve Lydia'daki diğer kentler, en son Attalidler kralı III. Attalos'un beş yıl hüküm sürdükten sonra MÖ 133 yılında ölümü üzerine topraklarını Roma'ya bağışlamasıyla Roma

⁹³ Thonemann 2011, 174.

⁹⁴ Thonemann 2013, 27 dn. 70.

⁹⁵ Robert, 1934: 89-92; Hansen 1971, 175; Thonemann 2013, 28.

⁹⁶ Cohen 1995, 203.

⁹⁷ Thonemann 2013, 28-29.

⁹⁸ Cic. *Flacc.* XXIX. 71.

toprağı haline gelmiştir⁹⁹. Roma'ya geçiş sanıldığı gibi kolay ve barışçıl olmamıştır. İki isyan yüzünden, arazisinin kontrolünü sağlamak Roma'nın yaklaşık elli yılını almıştır. Bunlardan bir tanesi, Attalos'un gayrimeşru oğlu olduğunu iddia eden Aristonikos tarafından başlatılan isyandır¹⁰⁰. Aristonikos'un ilk icraatı, Mysialılar ve Galatlardan oluşan askerleri toplayarak Thyateira, Apollonis ve diğer kalelere saldırmak olmuştur¹⁰¹. Aristonikos, Apollonis, Thyateira ve Mysia'daki Stratonikea kentlerini ele geçirdikten sonra aslında resmi Attalidler darphaneleri barındırmayan bu kentler adına kistophor bastırmıştır¹⁰². Bu küçük grup kistophor Aristonikos'un iddia ettiği ismi olan 'Eumenes III' adına basılmış (*BA(SILEUS) EU(MENĒS)*) ve bugüne kadarki bir Attalid kralının adını taşıyan tek grup kistophor olarak sayılabilir. Eğer bunların tarihlenmesi doğru ise, en erkene tarihlenen Thyateira sikkeleri Aristonikos egemenliğinin ikinci yılına, yani MÖ 132/131'e tarihlenebilir. Aristonikos Roma tarafından, ancak MÖ 130 yılında bozguna uğratılmıştır.

İkinci isyan ise Mithradates isyanıdır. Cicero'nun *Pro Flacco* metninde belirtildiği gibi Apollonis MÖ 59 yılında özgür bir kentti¹⁰³. Mithradates bu kente çok sert davranmıştır. Birinci Mithradates Savaşı'nda, Smyrna ve Magnesia ad Sipylum gibi birçok kent Mithradates'e kafa tutmuş, Romalıları katletmeyi reddetmiştir. Magnesia ve bazı diğer kentler bu sadakatleri karşısında özgürlüklerine kavuşmuşlardır; Apollonis de bu süreçte özgürlük kazanmış olabilir¹⁰⁴. Ayrıca bazı kentler, Sulla'nın düşmanı olan ve Sulla'nın tarafını tutan Ilion'u zaptedip vatandaşlarını katleden Fimbria'nın sert muamelesiyle karşılaşmıştır. Apollonis'in Fimbria ve Sulla arasındaki mücadelede oynadığı rol bilinmemekle beraber, bu kentin de Fimbria'nın orduları tarafından hırpalanmış ve de özgürlüğünü Sulla tarafını tuttuğu için elde etmiş olması muhtemeldir; ancak bu varsayım şimdilik doğrulanamamaktadır¹⁰⁵.

Apollonis, MS 17'deki depremde Batı Anadolu'da zarar gören on yedi kent arasındaydı¹⁰⁶. Apollonis ismi, hem Sardeis'teki depremden etkilenen kentlerce adanan şükran yazıtında¹⁰⁷, hem de Puteoli'deki Tiberius heykeli kaidesinde yer almaktadır¹⁰⁸. İmparator Tiberius, depremden en çok etkilenen Sardeis ve Magnesia gibi kentlere maddi yardımda bulunurken, Apollonis de bölgedeki diğer bazı kentler gibi beş yıl boyunca vergiden muaf tutulmuş ve kentteki durumu izlemek ve gerekli yardımda bulunmak amacıyla bu kente senato tarafından bir görevli gönderilmiştir¹⁰⁹.

Puteoli'deki Tiberius heykeli kaidesinde, Apollonis'i kişileştiren figür Kibyra ve Mostene arasında betimlenmiştir¹¹⁰. Bu figür, kısa bir *khiton* ve botlar giymiş, başına da sur duvarı şeklinde taç takmıştır. Sağ elinde, kuyruğu Hyrkanis'in sağ koluna doğru uzanan bir hayvan betimlenmektedir. Bu hayvan muhtemelen "dağların anasını" temsil eden Kybele'nin aslanıdır. Ayrıca, figürün sol kulağının üzerindeki saçlar diğer figürlerinkinden daha kısa kesilmiş, bu saç tarzının da Pergamon prototipini yansıttığı önerilmiştir¹¹¹. Ancak, dağların aslanı veya kısa kesimli saçın

⁹⁹ Strab. XIII. 4. 2; Liv. LVIII; Plin. *NH* XXXIII. 148; App. *Mithr.* 62; ayrıca bk. Hansen 1971, 147-150.

¹⁰⁰ Liv. LIX; Strab. XIV. 1. 38; ayrıca bk. Hansen 1971, 150-159.

¹⁰¹ Strab. XIV. 1. 38.

¹⁰² Robinson 1954, 1-8; Hansen 1971, 153-154 dn. 122; Thonemann 2015, 81.

¹⁰³ Cic. *Flacc.* LXX. Ayrıca ibid. 51, 71, 79-80.

¹⁰⁴ Strab. XIII; App. *Mith.* 61. Magie 1975, vol. I, 234; vol. II, 1112.

¹⁰⁵ App. *Mith.* 53; ayrıca bk. Magie 1975, vol. I, 234.

¹⁰⁶ Tac. *Ann.* II. 47.

¹⁰⁷ *Sardis* VII. 9.

¹⁰⁸ *CIL* X. 1624. Vermeule 1981.

¹⁰⁹ Tac. *Ann.* II. 47.

¹¹⁰ Vermeule 1981, 93.

¹¹¹ Vermeule 1981, 93.

kentin imajı ya da baş tanrısı ile ilişkili olması şart değildir; çünkü heykeltıraşların akıl karışıklıkları ve bilgi yoksunlukları, Aigai kentinin betimlenmesinde çok açık biçimde bellidir. Dağlarda yer alan bu kent, ilginç bir biçimde denizsel bir figür olarak betimlenmiştir.

Apollonis, hem Plinius'ta, hem de Ephesos'taki Flaviuslar *conventus* listesinde Pergamon'un yönetim bölgesine bağlanmıştır¹¹². Plinius bu bölgede Apollonis dışında on iki kentten bahsetmekte, bu kentler için *aliaque inhonora civitates*, yani “önemsiz diğer kentler” demektedir¹¹³. En azından bu dönemde Apollonis'in, bölgedeki on üç kent arasında bahsedilebilecek önemde olduğu ortaya çıkmaktadır. Aynı kanıttan anlaşıldığı üzere, Apollonis Lydia'nın en büyük kenti Sardeis'in değil Pergamon'un idaresi altındaydı. Hatta Strabon, Romalıların Anadolu'daki bölge sistemini kurarken, değişik kabileler arasındaki geleneksel sınırlara dikkat etmeyip Phrygia, Karia, Lydia ve Mysia arasındaki sınırları yok ettiklerini yazmaktadır¹¹⁴.

Apollonis'te Roma sikkeleri Domitianus'tan Severus Alexander arasına uzanan döneme tarihlenebilir¹¹⁵. Balıca'da bulunan yazıtlı bir girlandlı lahit muhtemelen MS II veya III. yüzyıla tarihlidir¹¹⁶. Bu lahit, hem Apollonis'te bu dönemde yerleşme olduğunu, hem de modern Balıca'nın kentin nekropolis'i olabileceğine işaret eder.

Yüksek İmparatorluk Dönemi sonrası kanıtlar kısıtlı olmakla beraber, yakındaki Thyateira'daki yoğun Hristiyan aktivitesi göz önüne alındığında Apollonis'te de geç antik dönem hatta Ortaçağ'da da yerleşme bulunması mümkündür. MS 325 yılındaki Nikaia Konseyi'nde adı geçen piskoposlardan bir tanesinin adı Soron Thyatirensis'tir. Bu kişi besbelli Thyateiralıdır ve besbelli Apollonis bu tarihte muhtemelen piskoposluk merkezi değildir¹¹⁷. Ancak, MS IV. yüzyılda Licinius'un hükümdarlığı dönemine tarihli bir mil taşı, ayrıca da Komnenoslar dönemine tarihli bir yazıt, kentin antikçağ sonrası hayatını ispatlar niteliktedir¹¹⁸.

Sonuçlar

Bu makalede gösterildiği gibi Kuzey Lydia'da Lykos Vadisi'nde antik kentleşme Prehistorik Çağ'dan Geç Roma Dönemi'ne uzanmakta, özellikle Hellenistik Dönem'de bu bölge, Seleukoslar ve Attalidler arasında kent kuruluşu konusunda bir çekişmeye sahne olmaktadır. Daha önce araştırılmamış küçük çaplı bir yerleşme olan Apollonis özelinde düşünecek olursak da, bu kentin Lydia döneminden en erken MS III. yüzyıla kadar sürekli yerleşmeye maruz kaldığını söyleyebiliriz. Bu kentteki ve civarındaki potansiyel yüzey araştırması ve kazılar şu bilinmezleri aydınlatabilir: (1) Burada Seleukoslardan önce bir yerleşme var mıydı ve burası askeri-stratejik açıdan önemli bir yerleşme miydi? (2) Bu yerleşme Attalidler tarafından yeniden kurulmuş olmakla beraber orijinalde bir Seleukoslar yerleşmesi miydi? (3) Mevcut yerleşme, hemen komşusu olan ve Doidye olarak adlandırılan tepe ve ayrıca Lykos Vadisi ile ne tip bir coğrafi ve yönetsel ilişki içerisindeydi? (4) Bu kentin kuruluşu, Lykos Vadisi'nin savunması gibi stratejik bir amaca mı hizmet etmekteydi, yoksa amaç bu kırsal alanda insan gücü ve bayındırlık sağlamak mıydı? (5) Burası bir Makedon askeri yerleşmesi miydi ve burada herhangi bir askeri koloniyi arkeolojik olarak tespit etmek mümkün olabilir mi? (6) Roma Dönemi ve sonrası yerleşmesinin karakteri nasıldı ve kentin imparatorlukla olan arkeolojik ve tarihsel bağları hakkında neler söylenebilir?

¹¹² Plin. *NH* V. 126; Flavian *conventus* listesi: Habicht 1975, 78. *Conventus* sistemi: Burton 1975.

¹¹³ Plin. *NH* V. 126.

¹¹⁴ Strab. XIII. 4. 13; ayrıca bk. Habicht 1975, 68.

¹¹⁵ *SNG* (von A) 2900-2905. Ashton, 2013.

¹¹⁶ Malay 1999, no. 49.

¹¹⁷ Ramsay 1890, 134.

¹¹⁸ Keil – von Premerstein 1908, nos. 104-105.

Sonuç olarak, detaylı araştırma projeleri sonucu bu sorulara verilecek cevapların, bu mikro-bölgenin tarihi üzerinden tüm Kuzey Lydia'da diakronik kentleşme modelleri hakkında bizleri bilgi sahibi yapma potansiyeli olduğu açıktır.

BİBLİYOGRAFYA

Antik Kaynaklar

- App. *Mith.* (= Appian, *Mithridatic Wars*) Kullanılan Metin ve Çeviri: Appian, *Roman History*. Trans.: H. White, volume II. Cambridge, Massachusetts 1912 (The Loeb Classical Library).
- App. *Syr.* (= Appian, *Syriaca*) Kullanılan Metin ve Çeviri: Appian. *Roman History*. Ed. ve trans.: H. White, volume II. Cambridge, Massachusetts 1912 (The Loeb Classical Library).
- Ath. *Deip.* (= Athenaeus, *Deipnosophists*) Kullanılan Metin ve Çeviri: Athenaeus, *The Learned Banqueters*. Ed. ve trans.: S. D. Olson, volume VIII. Cambridge, Massachusetts 2011 (The Loeb Classical Library).
- Cic. *Flacc.* (= Cicero, *Pro Flacco*) Kullanılan Metin ve Çeviri: Cicero, *Pro Flacco*. Trans.: C. Macdonald. Cambridge, Massachusetts 1976 (The Loeb Classical Library).
- Diod. (= Diodorus Siculus) Kullanılan Metin ve Çeviri: Diodorus Siculus, *Library of History*. Trans.: F.R. Walton, volume XII. Cambridge, Massachusetts 1967 (The Loeb Classical Library).
- Hdt. (=Herodotus) Kullanılan Metin ve Çeviri: Herodotus, *The Persian Wars*. Trans.: A. D. Godley, volumes I, III. Cambridge, Massachusetts 1920–1922 (The Loeb Classical Library).
- Ios. *AJ.* (= Iosephus, *Jewish Antiquities*) Kullanılan Metin ve Çeviri: Josephus, *Jewish Antiquities*. Trans.: R. Marcus, volume. Cambridge, Massachusetts 1943 (The Loeb Classical Library).
- Liv. (= Livius) Kullanılan Metin ve Çeviri: Livy, *History of Rome*. Trans.: J. C. Yardley, volume X. Cambridge, Massachusetts 2018 (The Loeb Classical Library).
- Luc. *Zeux.* (= Lucian, *Zeuxis or Antiochos*) Kullanılan Metin ve Çeviri: Lucian, *Zeuxis or Antiochos*. Trans. K. Kilburn. Cambridge, Massachusetts 1959 (The Loeb Classical Library).
- Plut. *Vit. Cim.* (= Plutarch, *Vita Cimonis*) Kullanılan Metin ve Çeviri: Plutarch, *Cimon and Lucullus*. Trans. B. Perrin. Cambridge, Massachusetts 1914 (The Loeb Classical Library).
- Polyain, *Strat.* (= Polyaeus, *Stratagems of War*) Kullanılan Metin ve Çeviri: Polyaeus, *The Stratagems of War*. Trans.: R. Shepherd.1793. Kaynak: www.attalus.org/translate/polyaeus).
- Polyb. (= Polybios, *Historiai*) Kullanılan Metin ve Çeviri: Polybios, *The Histories*. Trans.: W.R. Paton, volumes. I- IV.Cambridge, Massachusetts – London 2012 (The Loeb Classical Library).
- Plin. *NH* (= Pliny, *Naturalis Historia*) Kullanılan Metin ve Çeviri: Pliny, *Natural History*. Trans.: H. Rackham, volume IX. Cambridge, Massachusetts 1952 (The Loeb Classical Library).
- Strab. (= Strabo, *Geography*) Kullanılan metin ve çeviri: Strabo, *Geography*. Trans.: H.L. Jones, Volumes I, VI. Cambridge, Massachusetts 1917 – 1929 (The Loeb Classical Library).

- Tac. *Ann.* (= Tacitus, *Annales*) Kullanılan metin ve çeviri: Tacitus, *Annals*. Trans.: C.H. Moore, volume III. Cambridge, Massachusetts 1931 (The Loeb Classical Library).
- Ksen., *Anab.* (= Ksenophon, *Anabasis*) Kullanılan metin ve çeviri: Xenophon, *Anabasis*. Trans.: C. L. Brownson. Cambridge, Massachusetts 1998 (The Loeb Classical Library).
- Ksen. Kyr. (= Ksenophon, *Cyropaedia*) Kullanılan metin ve çeviri: Xenophon, *Cyropaedia*. Trans. W. Miller, volume II. Cambridge, Massachusetts 1914 (The Loeb Classical Library).

Modern Literatür

- Ashton 2013 R. Ashton, "The Use of the Cistophoric Weight Standard outside the Pergamene Kingdom". Ed. P. Thonemann, *Attalid Asia Minor. Money, International Relations, and the State*. Oxford (2013) 245-264.
- Billows 1995 R. A. Billows, *Kings and Colonists: Aspects of Macedonian Imperialism*. Leiden – New York 1995.
- Briant 1982 P. Briant, *Rois, tributs et paysans*. Paris 1982.
- Bringmann – von Steuben 1995 K. Bringmann – H. von Steuben, *Schenkungen hellenistischer Herrscher an griechische Städte und Heiligtümer*. Berlin 1995.
- Buresch 1898 K. Buresch, *Aus Lydien: epigraphisch-geographische Reisefrüchte*. Leipzig 1898.
- Burton 1975 G. P. Burton, "Proconsuls, Assizes and the Administration of Justice under the Empire". *JRS* (1975) 92-106.
- Capdetrey 2007 L. Capdetrey, *Le pouvoir séleucide. Territoire, administration, finances d'un royaume hellénistique (312-129 avant J.-C.)*. Rennes 2007.
- CIL* Königlich Preussische Akademie der Wissenschaften zu Berlin, *Corpus inscriptionum latinarum* (Berlin 1893–).
- Clerc 1886 M. Clerc, "Inscriptions de Thyatire et des environs". *Bulletin de correspondance hellénique* 10 (1886) 398-423.
- Cohen 1991 G. M. Cohen, "Katoikiai, Katoikoi and Macedonians in Asia Minor". *Ancient Society* 22 (1991) 41-50.
- Cohen 1995 G. M. Cohen, *The Hellenistic Settlements in Europe, the Island, and Asia Minor*. Berkeley – Los Angeles 1995.
- Conze – Schuchhardt 1899 A. Conze – C. Schuchhardt, "Die Arbeiten zu Pergamon." *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung* 24 (1899) 97-240.
- Debord 1982 P. Debord, *Aspects sociaux et économiques de la vie religieuse dans l'Anatolie gréco-romaine. Etudes préliminaires aux religions orientales dans l'empire romain*, 88. Leiden 1982.
- Dignas 2002 B. Dignas, *Economy of the Hellenistic and Roman Asia Minor*. Oxford 2002.
- Dinç 1991 R. Dinç, "Erdelli Höyük und die Bedeutung seiner Funde für die bronzezeitliche Geschichte des Manisa-Akhisar-Gebietes". *Istanbuler Mitteilungen* 41 (1991) 25-38.
- Dittenberger 1903-1905 W. Dittenberger, *Orientis Graeci Inscriptiones Selectae*. 2 vols. Leipzig 1903-1905.
- Fontrier 1886 A. Fontrier, *Museion kai bibliothekes tes Evangelikes scholes*. Smyrna (1886) 61-71.
- Foucart 1885 P. F. Foucart, "Inscriptions D'Asie Mineure". *Bulletin de correspondance hellénique* 10 (1885) 387-403.
- Foucart 1887 P. F. Foucart, "Exploration de la plaine de l'Hermus par M. Aristote Fontrier". *Bulletin de correspondance hellénique* 11 (1887) 79-107.
- French 1969 D.H. French, D.H., "Prehistoric Sites in Northwest Anatolia. II. The Balıkesir

- and Akhisar/ Manisa Areas". *Anatolian Studies* 19 (1969) 41-97.
- Habicht 1975 C. Habicht, "New Evidence on the province of Asia". *JRS* 65 (1975) 64-91.
- Hansen 1971 E.V. Hansen, *The Attalids of Pergamon*. Ithaca – London 1971.
- Hornblower 1982 S. Hornblower, *Mausolos*. Oxford 1982.
- Imhoof-Blumer 1897 F. Imhoof-Blumer, *Lydische Stadtmünzen*. Geneva – Leipzig 1897.
- IPriene* *Inscriptionen von Priene*. Berlin 1906.
- Keil – von Premmerstein 1908 J. Keil – A. von Premmerstein, *Bericht über eine Reise in Lydien unde der südlichen Aiolis ausgeführt* 1906. Vienna 1908.
- Keil – von Premmerstein 1911 J. Keil – A. von Premmerstein, *Bericht über eine zweite Reise in Lydien: ausgeführt 1908 im Auftrage des K.K. Österreichischen Archäologischen Instituts*. Vienna 1911
- Kwasman – Lemaire 2002 T. Kwasman – A. Lemaire, "An Aramaic Inscription from Kemaliye (Lydian Philadelphia)". *Epigraphica Anatolica* 34 (2002) 185-87.
- Launey 1949-50 M. Launey, *Recherches sur les armées hellénistiques*. 2 vols. Paris 1949-50.
- Lechat – Radet 1887 Lechat, H. – G. A. Radet, "Inscriptions de Lydie". *Bulletin de correspondance hellénique* 11 (1887) 445-84.
- Ma 1999 J. Ma, *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor*. Oxford 1999.
- Magie 1975 D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor, to the End of the Third Century After Christ*. Vol I and II. New York 1975.
- Malay 1999 H. Malay, *Researches in Lydia, Mysia and Aiolis*. TAM 23. Vienna 1999.
- OGIS I* W. Dittenberger, *Orientalis Graeci Inscriptiones Selectae*. Vol I. Leipzig 1903-1905.
- Petzl – Pleket 1979 G. Petzl – H. Pleket, "Inscriptionen aus Lydien". *ZPE* 34 (1979) 281-95.
- Psoma 2013 S. Psoma, "War or Trade? Attic-Weight Tetradrachms in Seleukid Syria". Ed. P. Thonemann, *Attalid Asia Minor. Money, International Relations, and the State*. Oxford (2013) 265-300.
- Radet 1893 G. Radet, *La Lydie et la monde Grec au temps des Mermnades (687-546)*. Paris 1893.
- Radet – Lechat 1887 G. A. Radet – H. Lechat, "Notes de géographie ancienne. I. la ville d'Aegae en Éolie. II. Attaleia de Lydie. III. Sandaina." *Bulletin de correspondance hellénique* 11 (1887) 391-404.
- Ramsay 1890 W. M. Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor*. London 1890.
- Ramsay 1897 W. M. Ramsay, *The Cities and Bishoprics of Phrygia*. 2 vols. Oxford 1897.
- Reinach 1890 S. Reinach, "Inscriptions inédites d'Asie Mineure et de Syrie, recueillies par le capitaine Callier (1830-1834)". *Revue des études grecques* 3 (1890) 48-85.
- Robert 1934 L. Robert, "Voyages dans l'Anatolia septentrionale". *RA* 104 (1934) 88-94.
- Robert 1962 L. Robert, *Villes D'asie mineure*. Paris 1962.
- Robert – Robert 1948 J. Robert – L. Robert, *Hellenica VI. Recueil d'épigraphie, de numismatique et d'antiquités grecques*. Paris 1948.
- Robinson 1954 E.S.G. Robinson, "Cistophori in the Name of King Eumenes". *Num. Chron.* 14, 6th series (1954) 1-8.
- Roosevelt 2003 C. H. Roosevelt, *Lydian and Persian Period Settlement in Lydia*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Cornell Üniversitesi. Ithaca, NY 2003.
- Roosevelt 2006 C. H. Roosevelt, "Tumulus Survey and Museum Research in Lydia, Western Turkey: Determining Lydian- and Persian-Period Settlement Patterns". *Journal of Field Archaeology* 31 (2006) 61–76.
- Roosevelt 2009 C. H. Roosevelt, *The Archaeology of Lydia. From Gyges to Alexander*. Cambridge 2009.
- Sardis VII* W. H. Buckler – D.M. Robinson, *Sardis VII. Greek and Latin Inscriptions*. Part I. Leyden 1932.
- Schmitt 1964 H. H. Schmitt, *Untersuchungen zur Geschichte Antiochos' des Großen und seiner Zeit*. Wiesbaden 1964.

- Schuchhardt 1888 C. Schuchhardt, "Die makedonischen Kolonien zwischen Hermos und Kaikos". *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung* 13 (1888) 1-17.
- Schuchhardt 1912 C. Schuchhardt, *Altertümer von Pergamon. Pergamon I. Stadt und Landschaft*. Berlin 1912.
- SEG *Supplementum epigraphicum graecum*. Leiden 1923–.
- Sekunda 1985 N.V. Sekunda, "Achaemenid Colonization in Lydia". *Revue des Études Anciennes* 87 (1985) 7-30.
- SNG British Academy, *Sylloge nummorum graecorum*. London 1931–.
- TAM V J. Keil – P. Herrmann, *Tituli Asiae Minoris. Tituli Lydiae*. Vienna 1901.
- Tarn – Griffith 1952 W. W. Tarn – G. T. Griffith, *The Hellenistic Civilization*. London 1952.
- Thonemann 2011 P. Thonemann, *The Meander Valley*. Oxford 2011.
- Thonemann 2013 P. Thonemann, "The Attalid State, 188-133 BC.". Ed. P. Thonemann, *Attalid Asia Minor. Money, International Relations, and the State*. Oxford (2013) 1- 48.
- Thonemann 2015 P. Thonemann, *The Hellenistic World. Using Coins as Sources*. Cambridge 2015.
- Vermeule 1981 C. Vermeule, "The Basis from Puteoli: Cities of Asia Minor in Julio-Claudian Italy". Eds. L. Casson – M. Price (eds.), *Coins, culture and history in the ancient world: numismatic and other studies in honor of Bluma L. Trell*. Virginia (1981) 85-101.
- Volgraff 1901 W. Vollgraff, "Deux inscriptions d'Amphissa". *Bulletin de correspondance hellénique* 25 (1901) 221-40.